

Розділ I

Живопліт

Високий чоловік із пронизливими чорними очима пильно вдивлявся в непрохідний живопліт. Був 57 рік до нашої ери; живопліт ріс неподалік від берега річки на півночі Галлії, а чоловіком був Юлій Цезар.

Настав другий рік потенційно прибуткової війни проти сусідів Риму по той бік Альп. Перша кампанія проходила на півдні Галлії, де варвари жили на пагорбах у гарних, оточених мурами містах, сполучених дорогами й мостами. Тепер же легіони йшли незвіданими землями, які населяли «надзвичайно хоробрі дикуни». Вітер приносив пахощі безмежного океану, а водяні годинники свідчили про те, що дні стають дедалі довшими.

Як і багато іншого в Дальній Галлії, цей живопліт був надто екзотичним для освіченого римлянина, щоб той був про нього правильної думки. У щорічній доповіді сенату Цезар мав детально описати цю живу огорожу, щоб пояснити сенаторам, чому це вона зупинила й налякала римську армію.

Юлій Цезар, охайний і педантичний чоловік, вживав латину так само точно й ощадливо, як орудував гребінцем, ножицями й бритвою, нещадно видаляючи зайве волосся. Та мова цивілізації пропонувала лише пасторальне слово *saepes*, що позначало невеликий тин або огорожу з гілок і листя.

Тут тобі тин-живопліт [*saepes*], де гіблейські трудівниці-бджоли
Взяток важений беруть на буйнім верболозовім цвіті¹.

¹ Virgil, *Eclogues* I [Публій Вергілій Марон. Буколіки. Перекладач Микола Зеров. З книги: Микола Зеров. Твори в двох томах. — К.: Дніпро, 1990 рік].

Велетенські галльські живоплоти були створені не для того, щоб не пускати худобу в сади й на кукурудзяні поля: вони мали знешкоджувати римську кінноту й служити плащем-невидимкою, що захищає від ворога. Найкращий спосіб розповісти середземноморському читачеві про живопліт — описати спосіб його побудови:

У нижніх саджанцях роблять зарубки, а потім загинають густі гілки, котрі дерева розкидають обабіч, та влітають у них колюче терня. Утворений так живопліт стає схожим на мур укріпленням, крізь яке неможливо не лише пройти, а й навіть щось розгледіти.

Юлій Цезар був першим римським полководцем, який прийшов у цей далекий край, розташований на захід від нижнього Рейну. Єдиною повністю романізованою частиною Галлії була провінція Трансальпійська Галлія, заснована 121 року до нашої ери й згодом перейменована на Нарбоннську Галлію. Ця вузька смуга землі вздовж узбережжя Середземного моря, яку оточували Альпи, Юра, Севенни та Піренеї, утворювала безпечний коридор між Іспанією й Італією, яким можна було доправляти галльське золото, пшеницю та рабів до Риму.

Решта Галлії являла собою величезну територію, що простяглася аж до північного океану. Третину цих земель населяли племена, відомі під загальною назвою «белги». Не можна сказати напевне, чи справді Белгіка входила до складу Галлії: белги мали кельтські імена, але вважали себе нащадками германських завойовників. Жодному торговцеві не дозволялося перетинати кордони Белгіки, особливо якщо він торгував вином та іншими римськими предметами розкоші, які, на думку белгів, послабили моральну стійкість племен, що мешкали вздовж Рони й Сени.

Те, що було відомо про цю місцевість, здебільшого спиралося на чутки, однак вони були цілком достовірними. За рік

до того в місті Везонтіон (сучасний Безансон) Цезар бачив, як його солдати тремтять від страху й ледь не починають бунтувати, наслуховавшись розповідей шпигунів і торговців. Люди, які стикалися із членами германських племен під час подорожей чи в битвах, вважали їх хоробрими, дисциплінованими та «не в міру великими тілом». «Вони часто не в змозі були витримати їхнього виразу обличчя й пильного погляду». Легіонери, які стверджували, що не бояться людського ворога, відчували незримий страх перед природою, яка, подібно до свого дикого потомства, неначе змовилася проти римлян: вони боялися «вузьких доріг і безмежних лісів».

За переказами давньогрецьких і давньоримських мандрівників, темний Герцинський ліс (старий, як сам світ), простягався так далеко на схід, що його можна було перетнути десь за шістдесят днів, та й то лише відстежуючи політ лісового птаха, пір'я якого сяяло в темряві. Далеко на півночі, куди Юлій Цезар повів вісім легіонів, лежала Ардуенна — ще один великий ліс, «найбільший в усій Галлії», що, як відомо, був «понад вісімсот кілометрів завширшки». Це був вивітрений гірський масив (відомий зараз як Арденни) по обидва боки франко-бельгійського кордону¹.

Земля велетенських живоплотів розташувалася на західному узліссі Ардуенни. У глибині лісу, «вдалині від шляхів» та в «потаємних місцях» (схованках) галли збирали військові ради. Ардуенна була лігвом розбійників розміром із цілу країну. Невидимі стежки вели лабіринтами до таємних долин та улоговин. Посеред лісу, в густих заростях дуба й тису друїди (жрецька каста вчених та інтелектуалів) приносили в жертву людей. Творці живоплотів військового призначення вміли також перетворювати гнучкі верби на «величезні фігури, до кінцівок яких прив'язували живих людей, перш ніж їх підпалити».

¹ Див. мапу 1. Географія, ресурси й цікаві місця стародавньої Галлії.

Ближче до узбережжя ліс захищали болота й особлива місцевість, що не була ні сушею, ні морем. Океанські припливи й відпливи утворювали тимчасові острівці, які нагадували в тумані затонулі кораблі. А потім високі хвилі відправляли велетенські дуби та підлісок у небезпечне плавання морськими шляхами, де дерева розкидали криві гілки, немов такелаж.

Коли на початку того літа легіони просувалися віддаленими районами Галлії, загроза з боку північних воїнів здавалася перебільшеною. Деякі розвиненіші племена (едуї з Морвану, тревєрі з Тріру, ремі з Реймсу) дипломатично присягнули на вірність Цезарю. Ремі, які брали участь у роботі останньої військової ради, змогли надати йому разючі статистичні дані щодо чисельності військ белгів. За даними перепису населення Галлії, загалом 298 000 солдатів, що належали до п'ятнадцяти різних племен, були готові підняти зброю проти римлян.

На той час відбулася лише одна битва. Белзькі воїни взяли в облогу місто ремів Бібракс, розташоване за тридцять два кілометри від Реймса, проте римляни легко здобули перемогу. Немов байдужі до своїх втрат, белги вивчили тактику римлян, відступили до свого табору (судячи з диму від їхніх багать, помітного з відстані понад три кілометри, цей табір розкинувся майже на тринадцять кілометрів), а потім повернулися додому, щоб воювати на своїй землі. Відтоді Цезарю підкорилися ще три племені, останнім з яких було плем'я амбіан з Ам'єну.

На тій родючій землі північної Галлії легіонери протягом тижня чи близько того відпочивали, харчувалися зерном і худобою та стягували збір за ранній урожай зі своїх господарів, яких чекала сувора зима. А потім легіони вирушили рівнинами Пікардії на схід і через три дні дісталися краю території амбіан.

Перетнувши пустельну буферну зону, римські легіони ввійшли у володіння особливого народу. Нервії були відомі як «найбільш варварське та віддалене з племен белгів». Римляни

вважали болота й зарості ознакою брутальної недбалості, однак добре спроектовані живоплоти свідчили про те, що про природу там швидше дбають, ніж залишають напризволяще. Земля стала вологішою, тож довгі обози, які називали *impedimenta* (лат. «військове майно», «перешкоди»), жили відповідно до назви (долаючи перешкоди).

Третього дня галльські полонені повідомили Цезарю, що за шістнадцять кілометрів на схід тече річка Сабіс. Розвідники, яких послали вперед, доповіли, що на протилежному березі річки зачаїлися нервії. До них приєдналися сусідні племена белгів, атребати й віромандуї, а військо адуатуків чекали будь-якої миті.

Вирушивши до річки, римляни подолали гребінь хребта й розташувалися на верхніх схилах невисокого пагорба. Звідти Цезар мав змогу вивчати бар'єр із живоплоту, посадженого на стратегічних позиціях, ймовірно, за кілька років до того. Цей живопліт нагадував пастку для велетенського звіра. Пагорб мав крутий, але рівномірний спуск до річки. Згодом Цезар пересвідчився, що це дуже широка річка, але глибиною вона була не більше, ніж до пояса. На протилежному березі долини здіймався пагорб із такими самими схилами. З боку римлян між підніжжям пагорба й річкою розташувалася порожня пласка ділянка землі близько шістдесяти метрів завширшки.

На березі річки промайнуло кілька вартових на конях, але «верхня частина пагорба так густо заросла лісом, що важко було зазирнути в нетрі». Якщо уважно стежити за узліссям, присутність людей зрештою видає те, як кружляє хижий птах, воркує лісовий голуб чи вітерець ворухить лише одну-дві гілки. Та нічого з побаченого чи почутого не давало римлянам жодного натяку на те, що в лісі ховаються шістдесят тисяч воїнів.

Битва, яка невдовзі мала розгорнутися на берегах Сабісу від сходу до заходу сонця, втратила місце в історії. Цей маловідомий

акт геноциду, що стався літнього дня наприкінці залізної доби, є однією з найдавніших літописних подій двотисячолітньої саги, яка засвідчила переміщення центрів європейської влади із Середземного до Північного моря. Саме тут римська армія вступила в бій із воїнами, які жили на узбережжі Германського океану.

У зниклому світі невеличких селищ, де більшість людей жили своїм життям, це ще й перше звичайне місце, встановлене за безліччю буденних деталей. Ніщо не вказує на важливість цього місця: там немає жодних меморіальних дощок, не йдеться про туристичний центр, а єдиним натяком на побойще, яке тут відбулося, є назва вулиці Рю-де-л'Абатуар — Вулиця бійні. 57 року до нашої ери на цьому місці не було жодної пам'ятки або поселення. До того ж тут не знайдено останків кельтських чи римських воїнів. Це місце, обране хаосом війни, відійшло б у забуття разом із рештою дійових осіб та пам'яток протоісторії, якби не надзвичайно детальний опис Юлія Цезаря, за яким його можна знайти навіть зараз.

Легіони, які прибували з Ам'єну, дісталися до сучасного Отмону, околиці промислового міста Мобеж за десять кілометрів від бельгійського кордону. Римляни розташувалися табором на узліссі, що належить до вкрай засміченого лісового масиву Мормаль, досі важливого для екології.

Деякі місцеві дерева, що ростуть на узвишші над річкою Самбра, можуть бути залишками Ардуеннського лісу, проте живоплоти, якими огорожені будинки Отмону, утворені з бирючини та хвойних рослин — видів, про які могли знати римляни, але не нервії. За цими живоплотами доглядають господарі будинків, озброєні (попри ймовірні травми та марність справи) кущорізами, повітродувками й ланцюговими пилами. Металургійний завод *ArcelorMittal* зручно розташувався на пласкій ділянці землі, що простягається на двісті римських футів від річки. Під час велосипедної подорожі до

Отмону навесні 2018 року я здивувався, побачивши, як швидко може згаснути сучасний краєвид перед лицем переконливих свідчень первинної топографії.

Коли Наполеон Бонапарт вивчав працю *De Bello Gallico* («Галльська війна»)¹, його спантеличила тактика Цезаря. Табір все ще укріплювали, а обози підтягувалися на позиції, коли Цезар відправив загін кінноти, озброєний луками й пращами, бродом через річку до лісистого пагорба. Ніхто не отримав наказу розвідати ліс, занурившись у темні хащі. Коли передовий загін дістався до протилежного берега, загін напівоголених воїнів напав на кінноту, а потім зник серед дерев, «куди ніхто не наважився за ними піти».

Із краю плато, неподалік від верхнього кінця сучасної Рю-дю-Велодром (Вулиці велодрому), римляни бачили лише стіну рослинності. Однак нервіям, яким сонце світило в спину, ця лісиста місцевість пропонувала безліч спостережних пунктів, звідки можна було відстежувати мерехтіння римських лат. Оглянувши вершину розташованого навпроти пагорба, вони помітили головний обоз, який важко тягнувся до табору із заходу.

Із такою неймовірною швидкістю, немов були водночас у лісі, на річці й зовсім поруч, вони помчали пагорбом до нашого табору, який саме укріплювали.

...

Ніколи було начепити знаки розрізнення або хоча б надіти шоломи та зняти чохла зі щитів. ... До того ж, як я вже зазначив, огляд закривали дуже густі живоплоти, що були на нашому шляху.

Незрозуміло чому, Цезар розпочав атаку на невидимого ворога ще до того, як прибули всі війська та їхні обози. Табір був захоплений, а легіони ледь не опинилися в оточенні.

¹ Гай Юлій Цезар. Нотатки про війну з галлами. — Львів: Апріорі, 2021.